

5. Az epikus Kosztolányi

A **novella** (latin 'új, újdonság') vagy a gyakran szinonimájaként használt rövid elbeszélés a kisepika műfajai közé tartozik. A legáltalánosabban elfogadott meghatározás szerint a novella olyan, tömören előadott történet, mely nem törekszik a valóság extenzív totalitású ábrázolására, rendszerint kevés szereplő vesz részt benne, az idő és a tér viszonylag szűkre szabott, szerkezete behatárolt, egyenes vonalú, rendszerint egy sorsdöntő esemény fordul elő benne, és meglepően, csattanószerűen zárul. A novella nagyon fontos eleme a fordulat, a cselekmény menetében, elbeszélésmódjában bekövetkezett hirtelen változás, ami a cselekmény látszólagos logikáját megtöri, a novella tempóját felgyorsítja, és a végkifejlet-közeledtét jelzi.

Esti Kornél

Kosztolányi kedvenc hőse, alteregója, doppelgängere; mint történetsszervező alak az 1933-as 'Esti Kornél' című kötetben jelenik meg, mely 18 fejezetet tartalmaz. Az 1936-os 'Tengerszem' című kötetben már fejezetekre tagolás nélkül, egyéb novellák között szerepelnek az Esti Kornél történetek.

A történetek kiindulópontja – különösen az Esti Kornél első fejezete – még a személyiség megkettőzésének a századfordulón még oly népszerű elvére épül. A freudi mélylélektan némileg vulgarizált változatában az író megkülönbözteti a társadalomba beilleszkedő, a normákat elfogadó konformista személyiséget és az elfojtott tudatalatti felszínre kerülésével a lázadót, a normákat elvetőt, az ösztönöket kiélő személyiséget. (Erre a kettősségre épül Babits '10-es években írt regénye, a 'Gólyakalifa' is.) Ám a személyiség sokszínűségét valló Kosztolányinak a freudi képlet túlságosan leszűkítő, s a későbbi történetekben fokozatosan eltávolodik a kiinduló alaptól.

Az Esti Kornél történetek világképének legfontosabb jellemzője tehát nem a személyiség érzés- és tudatvilágának ambivalenciája, hanem a polivalencia, a világ és ember kiismerhetetlen sokszínűsége. Másik összetevője az agnoszticizmus, a kételkedés minden olyan elvben, gondolatban, mely egyirányúsítja a világról alkotott képet, mely merev pályát jelöl ki gondolkodásunknak, mely az egyén számára kötelező elveket és iránymutatásokat tartalmaz. (forradalom ellenes, diktatúra ellenes) Kosztolányi szerint mindenkinek joga van – tévedéseivel együtt is – saját életét leélni, joga van gondolataiban akár a legabszurdabb végkövetkeztetésig eljutnia, de már nincs joga ezeket az életben realizálnia.

Az Esti Kornél – bár a magyar irodalom egyik legjobban megszerkesztett és hatásosan felépített novelláskötete – sokféle műfajvariációval telítődik. Az író önmeghatározása szerint (1. fejezet vége) egyszerre útirajz, életrajz (a kiinduló szituáció életrajzi ihletésű) és amit leginkább hangsúlyoz "ami egy költőhöz illik: töredék".

A novellák egy része nyelvi–nyelvfilozófiai problémával foglalkozik. A **7. fejezet** hittétel Kosztolányi részéről az anyanyelv szépsége mellett (annyi csókot váltanak, ahány török eredetű magyar szó van). A **9. fejezet**, a bolgár kalauz története, arról tanúskodik, hogy az emberi kommunikáció csak nagyon csekély mértékben nyelvi jellegű, a kapcsolatteremtés alapja a másik elfogadása, azaz nem meg- és elítélése a másik ember sorsának, hanem a közös emberi sorsból fakadóan igenlése és elismerése.

A **2. fejezet** klasszikus beavatástörténet (Viszem a fiam az iskolába), a közös sorsvállalás és testvériség jegyében a széltől is óvott gyermek bekerül a társadalomba.

A **4. fejezet**, mely a becsületes város szellemes utópiáját rögzíti, Kosztolányi világképének azt a vonását jeleníti meg, mely szerint az élet sokszínűsége ellentmond mindenféle teóriának, még a látszólag legigazibbnak, legbecsületesebbnak is.

A **13.** (A sorsüldözött özvegy) illetve a **16.** (Elinger kihúzza őt a vízből, ő viszont Elingert belöki a vízbe) **fejezet** közös gondolata a mások iránti türelem és megértés, az a fajta tolerancia, mely elviseli mások életének önmagától eltérő voltát.

A zárófejezet, a **18.**, mely egy közönséges villamosútról ad megrázó leírást, némileg külsődlegesen, példázatszerűen szól az emberi életről.

Tengerszem novelláskötet

A **Barkochba** irodalomtörténeti érdekessége, hogy főszereplője a fiatal József Attila, illetve kapcsolata Szántó Judithoz.

Az utolsó fölolvadás a művészsors (kiválasztottság tudat) problémáját dolgozza fel, némileg visszalépést jelentve Kosztolányi írói pályáján, hiszen egy szecessziós problémakör szecessziós módon való megragadásáról van szó.

A **Kulcs** a gyermeki naivitás elvesztéséről szól. Az elbeszélő ridegen tárgyilagos. A stílus igen fegyelmzett, a mondatok többnyire tényközlések. Az író sehogy nem vesz részt a történésben. Szándékosan szürke a novellakezdet: „Egy tízéves kislány odalépett a kapushoz.” A kapus megszólalása nyomasztóan gépies; válasza szinte csak számokból áll: „3. emelet 578”

Az emberi élet helyett a hivatal "polipszerű" életével szembesül a kislány, útvesztőkön vergődik keresztül, amelyeknek a folyosói kongók, boltozatai penészesek. Amint a kislány betekint a "kulisszák mögé", a "meseirodalom" összeomlik a valóság fényében, az apa megalázkodik és megaláztatik.

A legkisebb, nyomorék, hektikás íróasztalnál találja apját. Ezután hegyomlászerűen omlik össze az ideálkép, amit az apjáról formált. Az apa szánalmas kincseket kotor elő a zsebéből a kulcsot keresve, futva teljesíti felettese kérését, visszatérve pedig az alapos szidás után rögtön meghazudtolja önmagát, magához öleli a fiát, megcsókolja, Pistukámnak hívja, amit még soha nem tett.

Ezt követi a visszaút ugyanúgy, ahogy az előbb, csak lelkesen jött, és sírva távozik a kislány. Szalad egyvágta haza, és lelkében menti az egyetlen

menthető, hogy kicsike íróasztala mellett, a sarokba szorítva, megalázkodva és meghunyászkodva ülő apja azért *"nagyobb, mint a főnök, legalább egy fejjel nagyobb"*

A **Fürdés**ben jól megfigyelhetők a novella szerkezeti jellemzői. Kevés az aktív szereplő, rövid időt fog át a novella (kb. fél órát). Egyetlen motívum köré („sólyom” motívum, Dekameron), a címben is megjelenő fürdés köré szerveződik a mű. Az elbeszélő kívülálló, nem ítélkezik, távolságtartóan tárgyalja az eseményeket. A mű végpont felől szerkesztett, minden – a látszólag lényegtelen dolgok is – a végkifejletben értelmet nyernek, jelképes értékűek:

kezdet – végpont

- „*még nem volt három*” – Krisztus halála (mindkettő szenvedés, de az előbbi nyomába sem ér a másiknak)
- szőrös testes apa – vékonyka, csenevész fiú (az anya alakja nem fontos, nem tudunk meg róla semmit)
- az apa nem veszi a fiát emberszámba – szerette a fiát
- meggyzín – vérvörös
- a nyitóképben minden vakító fehér (Camus: Közöny), nincsenek érzelmek, emberidegen, fenyegető milió

Freud: Oidipusz- komplexus, a gyerek az ellentétes nemű szülőjét szereti, a másikat gyűlöli.

Az apa számára a fiú csenevész, semmirekellő, gyáva, buta, a fiú számára az apa szőrös, nagy állat.

Édes Anna

Keletkezés: 1926. június 1-jétől a Nyugat közli folytatásokban. A regény egyértelmű kritikai és közönségsikere oldotta azt a feszült és ellenséges légkört, mely Kosztolányit a '20-as évek elejétől körülvette. A jobboldali sajtó az őszirózsás forradalom, illetve a Tanácsköztársaság idején vállalt, különben csekély szerepéért támadta; a baloldali sajtó pedig az 'Új Nemzedék' 'Pardon' rovatának szerkesztéséért, a kommün ironikus bemutatásáért. A regény több mint 2 év eseményeit öleli fel. 1919. július 31-én kezdődik a történet és 1921 őszén zárul. A címszereplő – hatásos dramaturgiai fogással – késleltetve jelenik meg. 1919. augusztus 14-én lép szolgálatba Édes Anna Víznyéknél, s a kettős gyilkosságot a következő év május 28-ról 29-re virradó éjszaka követi el. Anna és a Vízny család sorsának háttérében a XX. századi magyar történelem tragikus fordulatai állnak: a Tanácsköztársaság utolsó napjai, Budapest román megszállása, Horthy bevonulása, a trianoni békeszerződés aláírása.

Az Édes Annával kapcsolatos legfőbb olvasói dilemmát Németh László fogalmazta meg: *“De szabad-e ennyire elhallgatni az összeadást, s egyszerre az összeggel robbanni ki?”*. Vajon eléggé motivált és indokolt-e Anna szörnyű tette, azaz a regény fejezetcímében is szereplő kérdést feltéve: miért következik be a gyilkosság? A bíró tudja, hogy a tettet nem lehet megmagyarázni egy vagy

több okkal, egy egész ember kiismerhetetlensége áll a gyilkosság mögött (polivalencia). Mégis kereshetünk egy-egy valószínű okot:

1. Anna számára az úri világ teljesen idegen, épp ezért nem tudja szóban kifejezni magát, más érzékszervei erősödnek föl (irtózik Vizyék lakásának szagától, a hajtópor ízétől). A gazdag és a szegény között nyelvi ellentét húzódik. A szegény emberek nyelvi kifejezése egy beszűkült tudatra utal: Heidegger és Wittgenstein felfogása szerint – „*tudatom határa nyelvem határával azonos*” - a tudat nyelvileg meghatározott. A szegény ember nyelvi világa szemben áll a világ locsogó természetével is, ami a nyitó és a záró fejezetben a legerősebb. Paradox módon a nyelvi tudatot Kosztolányi a nyelv segítségével adja vissza.
2. Társadalmi-szociális ellentét húzódik meg a szereplők között: úr – szolga, gazdag - szegény viszonya. Az úr semmibe veszi a szegényt, állatként bánik vele (teljes kiszolgáltatottság). Vizyné állatként, adni-venni való rabszolgaként bánik Annával első találkozásukkor.
3. Kölcsönös függőség viszony alakul ki Vizyné és Anna között, egyik sem őrizheti meg saját szabadságát. Legalább annyira kiszolgáltatott Vizyné Édes Annának, mint fordítva. A függőség eltorzítja a személyiséget (nem szabad döntésen alapul). Vizynének és Annának érdekes kapcsolata van; mindketten elvesztették gyerekeiket. Vizyné már nem tud meglenni Anna nélkül, ezért nem engedi, hogy férjhez menjen (érzelmi zsarolás) és a gyilkosság pillanatában ezért öleli magához (szoros együvé tartozás).
4. Moviszter (az író szócsöve) mutat rá, hogy Annával gépként bántak, sőt ő maga is tökéletes gép akart lenni. De egy tökéletlen világban nem lehet valaki tökéletes és a gépiesség a személyiség föladását jelenti. Anna mindvégig kaotikusan küzd a rendért (rendmániás), azonban a küzdelemben alulmarad. A fogadás után megmarad a káosz, ami jelzi, hogy a világot nem tudja rendbe szedni. Moviszter Jézusra hivatkozva mondja: a tökéletes világ nem a földi világ, de együtt kell élni ezzel a tökéletlenséggel.
5. A gyermek elvesztését Anna csak látszólag veszi tudomásul.
6. A regény folyamán ugyan változik a történelmi szituáció, de az ember ugyanaz marad. Az emberi minőség alapvetően nem társadalmi függvényű, legfeljebb a jelmez változik.
7. Megjelenik a freudi téma, az elfojtás kitörése, ami váratlanul egy látszólag lényegtelen esemény hatására következik be; Patikárius Jancsi Moviszterné nyakát megcsókolja.

A mű előrevetett könyörgéssel indul. Könyörgés Édes Annáért, Kosztolányiért, mindannyiunkért. A zárlatban ismét megjelenik a szakrális vonatkozás: „*sursum corda*” (= föl a szívvel). Ez latinul (a latin egyetemes nyelv) a keresztény szeretetet, a részvétet és a szolidaritást hirdeti minden megalázzottal és kisemmizettel szemben.

Memoriterek az Édes Annából:

9. fejezet

„Az emberiség holt fogalom. És figyelje meg, tanácsnok úr, hogy minden szélhámos az emberiséget szereti. Aki önző, aki testvérének se ad egy falat kenyeret, aki alattomos, annak az emberiség az ideálja. Embereket akasztanak és gyilkolnak, de szeretik az emberiséget. Bepiszkolják családi szentélyeiket, kirúgják feleségeiket, nem törődnek apjukkal, anyjukkal, gyermekeikkel, de szeretik az emberiséget. Nincs is ennél kényelmesebb valami. Végre semmi se kötelez. Soha senki se jön elém, aki úgy mutatkozik be, hogy én az emberiség vagyok. Az emberiség nem kér enni, ruhát se kér, hanem tisztos távolban marad, a háttérben, dicsfényel fennkölt homlokán. Csak Péter és Pál van. Emberek vannak. Nincs emberiség.”

19. fejezet

„Mit késlekedsz? Teljesítsd kötelességed. Csak egy ember vagy. De hát mi több, mint egy ember? Se két ember, se ezer ember nem több nála. Lépj előre egy lépést - így - , és most még egy lépést. Rajtad a sor. Föl a fejet, Moviszter, *sursum corda*, föl a szívet, csak föl a szívet.”